

8.

Tudásaszimmetria és interpretációs különbségek a manipulációs kommunikációban

Közlői és befogadói stratégiák vizsgálata irodalmi példák alapján

NAGY ANDREA

1. Bevezetés

Jelen tanulmány célja a manipulációs kommunikáció szemiotikai textológiai vizsgálata Petőfi S. János interpretációtípus-elmélete és tudásbázis-tipológiája alapján (vö. Petőfi S. 1997: 71–72, 2004: 93–96). Petőfi elméletének egyik központi kérdése, hogy milyen mentális folyamatok révén jön létre a szöveg jelentése a befogadó elméjében, illetve, hogy ezek a folyamatok milyen tudásbázisokra és értelmzői attitűdökre épülnek. Bizonyos kommunikációs helyzetekben – így például manipulatív szándékú szövegek esetében – feltételezhető, hogy nemcsak a befogadó, hanem maga a közlő is előzetesen elvégzi a szöveg mentális interpretációját, mégpedig annak érdekében, hogy a kommunikációs partner tudásbázisaira és interpretációs stratégiáira tudatosan hatást gyakoroljon. Petőfi S. interpretáció- és tudásbázis-tipológiája olyan elméleti keretet kínál, amely lehetővé teszi a szöveg közlői és befogadói interpretációja, valamint az általuk mozgósított tudásbázisok szisztematikus összevetését. Az eltérő mentális működésű egyének szövegértésének vizsgálatával kapcsolatban Dobi Edit is rámutat arra, hogy Petőfi S. modellje „lehetőséget kínál arra, hogy számoljunk a közlői és befogadói perspektíva különbözőségéből adódó tudásbázis-eltérésekkel vagy akár a közlői perspektívának a jelentésrepresentációt korlátozóan befolyásoló nem vagy nem tisztán értelmezésével” (Dobi 2021: 69).

A tanulmány két eltérő műfajú irodalmi szövegrészlet – La Fontaine *A holló és a róka* című fabulája és Laclos *Veszedelemes viszonyok* című regényének egy levélrészlete – elemzésén keresztül vizsgálja, hogyan jellemezhető a manipuláció folyamata a közlő és a befogadó tudásbázisai, valamint interpretációs stratégiái szempontjából. La Fontaine tanmeséjében a két állatszereplő párbeszéde, a róka explicit verbális megnyilvánulása és a holló erre adott válaszreakciója teszi lehetővé az eredményes manipuláció elemzését mindkét szereplő szemszögéből. Laclos műve több szempontból is kiváló terep a manipulációs kommunikáció kettős nézőpontú vizsgálatához. Egyrészt Valmont vikomt manipulatív szándéka nyilvánvaló: az erényes Tourvelnét ostromló, a csábítás stilisztikai-retorikai eszköztárát felvonultató levelei a regény három, egymással keresztbe fonódó szálának egyikét alkotják. Másrészt Tourvelnénak a jelen tanulmányban ugyan nem elemzett, de a re-

gényben olvasható válaszlevelei és a végül Valmont csábításának engedő reakciója alapján feltételezhető, hogy a sikeres manipulatív kommunikációban a befogadó eltérő tudásbázissal és interpretációs stratégiával vesz részt, mint a közlő. A tanulmány célja mindkét szöveg esetében a manipuláció sikerének szemiotikai textológiai feltérképezése: annak bemutatása, hogyan épül a sikeres befolyásolás a felek eltérő tudásbázisaiból fakadó különböző interpretációs folyamatokra.

2. A manipuláció értelmezése a befolyásolás kommunikációs folyamatában

A kommunikációelméleti szakirodalomban általánosan elfogadott nézet, hogy a manipuláció a befolyásolás egyik formája. Árvay Anett szerint a kommunikációs szituációban zajló befolyásolás a közlő azon törekvése, hogy „az olvasókban vagy a hallgatókban egy adott véleményt alakítson ki, illetve a már meglévő ismereteiket, véleményüket, attitűdjüket megerősítse vagy megváltoztassa” (Árvay 2003: 11). Azt is hangsúlyozza, hogy „az e célból írt, precízen megtervezett stratégiai diskurzusok a szövegalkotó kommunikatív szándékától függően azonban lehetnek meggyőző, illetve manipulatív szövegek” (Árvay: uo.).

Bárházi – a szakirodalmi álláspontokat összegezve – megállapítja, hogy „a manipulációt és a meggyőzést az különbözteti meg egymástól, hogy míg a meggyőzés során a kommunikátor szándéka ismert a befogadó előtt, a kommunikátor nyíltan megvallja, hogy mit szeretne elérni, és nyíltan felvonultatja az érveit, eszközeit célja elérése érdekében, addig a manipuláció durva megtévesztés, amelynek során vagy a közlő eszközei nem tudatosulnak a befogadóban, vagy a diskurzus valódi célja nem ismeretes a számára, esetleg mindkét eset egyszerre áll fenn” (Bárházi 2008: 444). Skrobák a manipulációt a befolyásolás legnegatívabb formájaként határozza meg, kiemelve, hogy „a manipuláló személy úgy fogalmaz meg valamit a befogadónak, mintha az a címzett számára lenne előnyös, holott csak a beszélő számára az, és a címzettet csak eszközként használja a saját céljai eléréséhez” (Skrobák 2023: 340). A manipulatív kommunikáció tisztességtelen, erkölcsileg elítélendő jellegét Breton (2000: 25) abban látja, hogy a manipuláció megfosztja a manipulált személyt a szabadságától anélkül, hogy ő ennek tudatában lenne.

Meg kell azonban jegyezni, hogy a manipuláció fogalma nem kizárólag úgy értelmezhető, mint „önző érdekből alkalmazott ravasz fogás, mesterkedés” (ÉrtSz., elektronikus változat). Árvay (2003: 13) a pszichoterápiás kezeléseket hozza példának arra, hogy bizonyos helyzetekben a manipuláció a befogadó érdekében történik. Hasonló álláspontot képvisel Dobi és Nagy, akik szerint „a szóban forgó kifejezés a befolyásolás szinonimájaként is állhat, amennyiben azt fejezi ki, hogy a közlő szándéka megváltoztatni a befogadó gondolkodásmódját, véleményét. Ebbe a működésbe beletartozik például az az eset is, amikor egy orvos úgy érvel egy podcastban az egészséget támogató életforma mellett, hogy félelemkeltő esetek bemutatásával figyelmeztet a veszélyekre; vagy egy sajtócikk a mélyszegénység

bemutatásával igyekszik ösztönözni az olvasókat az érintettek anyagi támogatására (számlaszámot is megadva). Ezekben a kommunikációs helyzetekben a manipuláció nem megtévesztés, hanem a befogadók gondolkodásának olyan irányú befolyásolása, amelynek remélhető eredménye erkölcsileg pozitív kimenetelű cselekvés” (Dobi–Nagy 2024: 106).

A szakirodalmi kutatásokban azonban – a meggyőzés fogalmától jól elkülönülően – a manipulációt többnyire negatív befolyásolásként, megtévesztésként vagy félrevezetésként értelmezik. Jelen tanulmányban a manipuláció fogalmát ebben az általánosan elfogadott, megtévesztésként értelmezett kommunikációs aktus jelentésben használom.

3. Tudásbázisok és interpretációs különbségek La Fontaine *A holló és a róka* című fabulájában

La Fontaine *A holló és a róka* című meséje a fabulairodalom egyik legismertebb darabja. A tanító célzatú történet rendkívül tömör, ám kommunikációs szempontból gazdag szöveg, amelyben két állatszereplő, a hiú holló és a ravasz róka rövid dialógusában a manipuláció klasszikus példája bontakozik ki.

A következőkben először a két szereplő tudásbázisát vizsgálom Petőfi S. János tudásbázis-tipológiájának szektorai szerint, majd bemutatom, hogy ezek különbségei milyen eltérő interpretációs folyamatokat eredményeznek. Az elemzés alapjául szolgáló mese szövegét a legismertebb magyar nyelvű fordításban, Kosztolányi Dezső változatában közlöm:

*Holló úr ült a fatetőn
Csórébe sajt volt, jókora,
S kit a jóillat csalt oda,
A róka szólt hízelkedőn:
„Á, jónapot, te drága holló!
Mi szép vagy! nincsen is hozzád hasonló!
Nem tódítok, de hogyha hangod
Olyan, mint rajtad ez a toll, ó
Akkor a madarak között első a rangod.”
A holló erre rendkívül örül,
Torkán egy hangot köszörül,
Kitátja csóréét, földre hull a sajtja
A róka felveszi és egyre hajtja.
„A hizelgő, akármilyen fajta,
Azokból él, akiknek hízeleg:
Felér a sajttal ez a lecke – vedd.”
A holló ámul, pironkodva, végre
Megesküszik, hogy nem megy soha jégre.*

3.1. A fabula két szereplőjének tudásbázisai

Petőfi S. János elmélete szerint a szöveg értelmezése a következő tudásbázisokon alapul: a tipológiai bázison, amely „a szövegtípusokra és a kommunikációs helyzetek típusaira vonatkozó tudást és feltételezéseket tartalmazza” (Petőfi S. 2004: 105); az interpretáció centrális bázisán, amelynek „a tudás és feltevések valamennyi típusát kell tartalmaznia valamennyi lehetséges médiumra vonatkozóan, éspedig médiumspecifikus, de egyöntetű formában” (uo.); valamint a lokális bázisokat, amelyek a centrális bázisból kiválasztott elemek közötti kapcsolatot biztosítják. E tudásbázisok a *tudás/hiedelem*, a *feltevések* és az *elvárások* szektorainak egységeként értelmezendők, az „interszubjektívitas csökkenő foka” szerinti sorrendben (Petőfi S.: uo.).

A mese két szereplője – a róka mint közlő és a holló mint befogadó – eltérő tudásbázissal vesz részt a kommunikációban, ami kulcsfontosságú a manipuláció sikeressége szempontjából.

A róka a kommunikációs helyzet aktív irányítója. A két állatszereplő verbális interakciójának középpontjában az ő hízogó megszólalása áll, míg a hollóról csupán annyi derül ki, hogy végrehajtja a manipulátor által elvart cselekvést. Ez a helyzet megfelel a manipuláció klasszikus forgatókönyvének, amely „egy alternatív realitás előadása, ehhez kapcsolódóan a címzett gondolkodásának irányítása, amelynek hatására a címzett a beszélő számára kedvező cselekvést hajt végre” (Skrobák 2023: 340).

A róka tipológiai bázisában valószínűleg szerepel az a tapasztalatra épülő tudás, hogy a hízogó hatékony befolyásoló eszköz lehet olyan esetekben, amikor a megszólított nem rendelkezik reális önértékeléssel. A sajtot tartó hollót megpillantva felismeri a helyzetet mint olyan kommunikációs szituációt, amelyben a hízogó beszéddel elérheti a sajt megszerzését.

Az interpretáció centrális bázisához tartoznak mindazok az ismeretek, amelyekkel a róka az állati (és emberi) viselkedésről rendelkezik: a hollót – feltehetőleg korábbi tapasztalatai alapján – hiúnak tartja. Hiedelmei közé tartozik, hogy a hízogó működni fog az ilyen alkatú egyedeknél. A feltevések szintjén abból indul ki, hogy a holló a hiúsága miatt nem fog gyanakodni, azaz a róka nem számít kritikus befogadói attitűdre. A kommunikatív elvárások is az ő javát szolgálják: mivel a hízogó beszéd konvencionális formáit használja (nyájas, nagy tiszteletet mutató megszólítás, pozitív hasonlat, jelzők és érzelemkifejezések), arra számíthat, hogy a holló erre a sztereotip reakciót fogja adni, vagyis megbízik benne, és azt fogja tenni, amit elvár tőle.

Végül a lokális tudásbázisa alapján a róka a konkrét helyzetre vonatkozóan mozgósítja a tudáselemek közötti relációkat is, és mint közlő – miután tipológiai tudásbázisára támaszkodva azonosította a konkrét kommunikációs szituáció jel-

legzetességeit (l. fentebb.) –, a közléséhez hozzárendeli a manipulációhoz szükséges stilisztikai-retorikai eszközöket.

A holló a kommunikációs helyzetben passzív befogadói szerepben jelenik meg. Tipológiai bázisa hiányos: nem rendelkezik tudással arról, hogyan különböztethető meg az őszinte dicséret és a hízelt mint eltérő kommunikációs aktusok.

Az interpretáció centrális bázisa a holló esetében jóval szűkebb, mint a rókaé: nincs tudása a hízelt nyelvi-pszichológiai működéséről, a hiedelmei között viszont szerepel a saját szépségébe vetett hit. A feltevések szektorába tartozik az a meggyőződése, hogy a róka szavai őszinték, amit a Grice (1997) által megfogalmazott, a kommunikációs viselkedést irányító négy maximából a minőség maximájára alapoz ('ne mondd olyat, amiről úgy hiszed, hogy hamis'). Ennek értelmében a befogadó feltételezi, hogy a közlő igazat mond – ezáltal a róka manipulatív szándéka rejtve marad számára. A holló elvárásai szintén az öt megerősítő kommunikációs mintázatokhoz igazodnak: elvárja, hogy aki szépen beszél vele, az tiszteli őt, ami a társas érintkezés idealizált, bizalmon alapuló felfogását tükrözi.

A holló lokális tudásbázisa – a többi tudásbázis korlátozottsága miatt – nem képes olyan elemeket mozgósítani a konkrét interakcióban, amelyek révén a manipulációs stratégiát dekódolni tudná.

Megállapítható tehát, hogy míg a közlő szélesebb, a másik szereplőnek a pszichológiai sajátosságait is felölelő tudás-, feltevés- és elvárásrendszerrel rendelkezik, addig a befogadó tudásbázisa korlátozott és önreferenciális. Ez a strukturális aszimmetria teszi lehetővé, hogy a manipulációs szándék akadálytalanul érvényesüljön.

3.2. A fabula két szereplőjének interpretációs műveletei

A szereplők közötti tudásbázis-különbségek következményeként az üzenet feldolgozása és értelmezése is jelentős eltéréseket mutat. A közlő és a befogadó különböző típusú mentális műveleteiben Petőfi S. János interpretáció-tipológiája alapján a következő értelmezési stratégiák különíthetők el.

A róka mint közlő a kommunikáció minden aspektusát tudatosan megtervezve és strukturálva összetett, többrétegű interpretációs stratégiát alkalmaz.

Értelmező interpretáció: A róka szövege gondosan szerkesztett, formai és szemantikai szinten is koherens egység. Tudatosan felépített retorikai szerkezetében világosan elkülönül a nyájas megszólítás (*Á, jónapot, te drága holló!*), a túlzó dicséret (*Mi szép vagy! nincsen is hozzád hasonló!*), a feltételes méltatás (*de hogyha hangod olyan, mint rajtad ez a toll...*), majd a pozitív konklúzió (*Akkor a madarak között első a rangod.*). Ez a fokozásos szerkezet a hízelt klasszikus forgatókönyvének tekinthető. Szemantikai szinten a jelentések összhangban állnak egymással, és egy irányba mutatnak: a holló fizikai megjelenésének és vélt énektudásának pozitív megerősítését szolgálják.

Procedurális interpretáció: A róka előre kalkulálja a szöveg – pszichológiai mechanizmusokon alapuló – oksági hatásait: a hízélgés aktiválja a holló hiúságát, aki – hogy megmutassa szépnek vélt hangját – kitátja a csőrét, és a sajt le hull a földre.

Argumentatív interpretáció: Bár formális érvelés nem hangzik el, a róka beszéde implicit logikai láncra épül: 'Ha ilyen szép vagy, bizonyára a hangod is gyönyörű, ezért hallani akarom, tehát énekelj!'. A holló ezt az implicit következtetést elfogadja, és ennek megfelelően reagál.

Részlegesen figuratív interpretáció: A róka beszédében figuratív elemek (*drága holló; a madarak közt első a rangod*) ágyazódnak be egy szó szerint, dicsérőnek is értelmezhető szövegbe, így nem keltene gyanút a címzettben.

A róka tehát egy stratégiaileg komplex értelmezői pozícióban van, amelyben az interpretáció nemcsak a saját beszéd megformálására, hanem a befogadó várható reakcióira is kiterjed.

A holló befogadóként teljesen más értelmezési stratégiát követ. Az ő interpretációja intuitív, az adott kommunikációs helyzetben szerzett pillanatnyi benyomásaira épül.

Spontán interpretáció: A holló nem elemez, nem mérlegel – az intuíció és a személyes hiúság vezérli. A róka hízélgésére érzelmi alapon, spontán módon reagál, értelmező interpretációt nem végez, és nem próbálja átgondolni a róka szövegének mögöttes szándékát.

Elsőfokú interpretáció: A róka szavait szó szerint értelmezi: a hízélgő, megtévesztő szöveget dicséretnek veszi. A másodlagos jelentésszinteket nem ismeri fel, s így nem észleli a kommunikáció manipulációs természetét.

A holló interpretációja egyszintű: nem reflektál a közlő tudására, feltevéseire és elvárásaira, a szöveg jelentését kizárólag a saját hiedelmei, feltevései és elvárásai felől értelmezi.

Az alábbi, 1. táblázat röviden összefoglalja a két szereplő interpretációs folyamatai közötti különbségeket, hogy ezek kontrasztján keresztül mutassa meg a manipuláció sikerének kulcsát: a róka összetett, a befogadó reakcióját is anticipáló interpretációs stratégiáit, és vele szemben a holló tudáshiányból, téves feltevésből és elvárásból fakó egyszerű értelmezési műveleteit.

Róka	Holló
	spontán interpretáció
értelmező interpretáció	
procedurális interpretáció	
argumentatív interpretáció (implicit módon)	
	elsőfokú interpretáció
részlegesen figuratív interpretáció	

1. táblázat: A szereplők interpretációjának jellemzői

4. Tudásbázisok és interpretációs különbségek Laclos *Veszedelemes viszonyok* című művében

Chordelos de Laclos *Veszedelemes viszonyok* című levélregénye a XVIII. századi francia irodalom egyik legismertebb műve, amelyben a kor erkölcsi képmutatása és az arisztokrácia intrikái bontakoznak ki elsősorban a két manipulatív libertinus, Valmont vikomt és Merteuil márkiné levelezésén keresztül. A mű különösen alkalmas a manipulációs stratégiák elemzésére, hiszen szinte minden szereplő minden kommunikációs aktusa mögött rejtett befolyásolási szándék áll. A jelen tanulmányban elemzésre kiválasztott szövegrészlet írója Valmont vikomt, a regény intrikáinak egyik fő mozgatója, aki egy Merteuil márkinével kötött fogadásból csábítja el az erényéről híres Tourvelnét.

Valmont Tourvelnéhoz írott levelei, „a csábításnak és a rontásnak ez a bonyolult műfaji törvényekhez és illemszabályokhoz kötött magasiskolája” (Örkény 2007: 485) kifinomult manipulációs aktust valósítanak meg. Valmont célja Tourvelné meggyőzése szerelme őszinteségéről és érzelmi elkötelezése, ennek érdekében pedig olyan stilisztikai és retorikai fogásokkal él, amelyek a hitelesség és őszinteség látszatát keltik. Ahogy La Fontaine fabulájában is láttuk, a manipuláció sikere ebben az esetben is azon múlik, milyen tudásbázisok és interpretációs stratégiák állnak a közlő és a befogadó rendelkezésére.

A XLVIII. levél alábbi szövegrészlete, melyet e két szempont szerint fogok elemezni, az érzelmi nyomásgyakorlás látványos példája.

XLVIII. levél, Valmont vikomt Tourvelnének

Egy kétségbeesett lélek minden szomjúságával fordulok önhöz, asszonyom. Az éjszaka olyan zivatar tombolt, hogy le sem hunytam miatta a szemem, s ráadásul egész bensőm égett olthatatlan tűzzel. (...) Olyan helyzetben írom ezt a levelet, melyben végre egész valójában felismerhetem a szerelem legyőzhetetlen erejét. (...) Rideg viselkedésével a kétségbeesésbe taszított, de engem mégis magával ragad a szerelem árja, s az érzelmek mámore orvossága lett annak a sok gyötrődésnek, aminek maga az oka. Ha száműzetésbe küldött, akkor én így állok bosszút érte. Még sohasem élveztem ennyire a levélírást, mint most; miközben magának e sorokat rogom, tele vagyok pezsgő, éltető kedvvel. Minden, ami körülvesz, csak táplálja elragadtatásomat; a levegő, amelyet beszívok, gyönyörtől illatozik, asztalom – melyet még senki se használt erre a célra – írás közben szerelmi oltárrá változik. Mától fogva térdeket hajtok előtte, mert rajta írom le fogadalmam, hogy síromig szeretem önt.

4.1. Valmont vikomt és Tourvelné tudásbázisai

A Laclos-regény levél formájú párbeszédében – csakúgy, mint La Fontaine fabulájában – a manipuláció sikerének egyik kulcsa a közlő és a befogadó tudásbázisainak aszimmetriája. A manipulátor, Valmont vikomt és a manipuláció célszemélye, Tourvelné nem azonos tudással, hiedelmekkel, feltevésekkel, és elvárásokkal vesznek részt az interakcióban, így különbözőképpen interpretálják ugyanazt a szöveget.

Valmont esetében a tipológiai tudásbázis a szövegtípusok és kommunikációs helyzetek magas szintű ismeretére épül. A vikomtot levelei tudatos nyelvhasználonak mutatják: libertinus cinkosával, Merteuil márkinéval rendszeresen cserél eszmét nyelvi, nyelvhasználati kérdésekről, retorikai stratégiákról. Mint művelt arisztokrata és rutinos csábító, Valmont pontos ismeretekkel rendelkezik a szerelmeslevél szövegtípusáról, annak formai és tartalmi jegyeiről. Jól ismeri azokat a kommunikációs helyzeteket is – udvarlás, csábítás, érzelmi zsarolás –, amelyekben az ilyen szövegek működnek.

A centrális tudásbázis médiumspecifikusan tartalmazza a különféle tudás-, feltevé- és elvárástípusokat, jelen esetben a szerelmeslevél médiumán keresztül. Valmont erre vonatkozó tudása sokrétű. Jól ismeri az arisztokrata osztály művelt, libertinus társasági és kommunikációs normáit, s azt is tudja, hogyan lehet ezeket áthágni anélkül, hogy nyílt normasértésen kapnák. Tudja, hogyan működik a levél mint késletetett válaszu, egyirányú és intim formájú médium, ahol a szöveg fölött teljes kontrollt gyakorolhat. Stilisztikai-retorikai tudása is kifinomult, a vizsgált levélrészletben több retorikai alakzatot is használ a hatásosabb meggyőzés érdekében: hiperbolát (*egész bensőm égett olthatatlan tűzzel*), szinesztéziát (*a levegő, amelyet beszívok, gyönyörtől illatozik*), metonímiát (az asztal mint szerelmi oltár), valamint paradoxont (*kétségbeesett lélek – pezsgő, éltető kedv*). Tudatosan alkalmazza a kettős beszéd stratégiáját is: miközben Tourvelnének sárig tartó szerelmet vall, a levelet éppen egy szeretője hátán írja. Ez a kettősség ironikus távlatot teremt, amely a befogadó számára rejtve marad. A feltevései szektorába szintén több elem sorolható. Valmont feltételezi, hogy a levél személyes, érzelmes hangvétele biztosítja a szöveg hitelességét, és Tourvelné a stilisztikai-retorikai eszközökkel megjelenített, felfokozott szenvedély képét őszinte szerelmi vallomásként fogja értelmezni. Feltételezi azt is, hogy a befogadó az általa várt reakciót adja: Tourvelné meghatottságot és büntudatot fog érezni. Ami Valmont elvárásait illeti, arra számít, hogy a levél nyelvi megformáltsága hatással lesz a befogadó lelkiállapotára, tompítja erkölcsi védekezőképességét, s így az válaszevél formájában érzelmi megingásról tesz majd tanúbizonyságot.

A vikomt lokális tudásbázisa a manipulációs levélírás során azt a tudáskonfigurációt jelenti, amelyet az aktuális kommunikációs cél – a csábítás – szolgáltatá-

ba állít. Aktiválja a szövegtípushoz kapcsolódó tudást: mivel szerelmeslevelet ír, a vallomás, az emelkedett érzelmi stílus regiszterét alkalmazza (*siromig szeretem önt*). A csábítás kommunikációs céljához illeszkedő retorikai eszközökkel él, például a szenvedély mint láng klasszikus toposzával (*egész bensőm égett olt-hatatlan tűzzel*). A Tourvelné vallásos, erkölcsös jellemére vonatkozó tudása és várható reakciójára vonatkozó feltevése alapján a levélnek szenvedélyes, de nem nyíltan erotikus hangnemet választ. A levélhez mint lassabb, reflektívebb médiumhoz kapcsolódóan aktiválódó tudáselem a szöveg kompozíciója: Valmont mondanivalóját úgy építi fel, hogy lassan fokozódó, egyre erősödő érzelmi nyomást helyezzen a befogadóra.

Tourvelné befogadói szerepe Valmont leveleiből, saját válaszleveleiből, valamint a regény más szereplőinek leveleiből következtethető ki. Mivel jelen tanulmányban nem idézek tőle konkrét levélrészletet, az elemzésben az alakját egy feltételezett olvasói nézőpontból közelítem meg.

Tourvelné tipológiai tudásbázisa korlátozott: csak részleges tudással rendelkezik a manipulációs szándékot rejtő szövegtípusokról. A klasszikus udvarlás normái alapján képes azonosítani a szerelmeslevél szövegtípusát, azonban nem ismeri fel, hogy a szerelmi diskurzus konvencionális formái rejtett szándék közvetítésére is alkalmasak lehetnek.

Centrális tudásbázisa vallásos-erkölcsi értékrenden alapul: tudja, hogy egy nő számára a hűség, a tisztaság és a házasság szentsége alkotják azt a társadalmi és morális tudáskeretet, amelyben értelmeznie kell a hozzá intézett leveleket. A hiedelmek szektorába tartozik, hogy a levélírást az őszinte érzelmi közlés eszközének tekinti. A Grice-i (1997) minőség maximájának megfelelően feltételezi, hogy Valmont nem közöl olyat, amiről tudja, hogy hamis.

Tourvelné lokális tudásbázisa a rendelkezésére álló morális és stilisztikai tudáselemek aktiválására szorítkozik. Mivel nincs ismerete sem a vikomt Merteuil márkinéval kötött fogadásáról, sem a levél megírásának körülményeiről, nem képes olyan tudáselemeket mozgósítani, amelyek a szöveg líraiságát, képeit a manipuláció eszközeként értelmeznék. Így a retorikai eszközöket őszinte, tiszta érzelemnyilvánításként olvassa, és nem dekódolja a szöveg mögöttes, rejtett célját.

A manipuláció sikerének alapja – ahogy La Fontaine fabulájában is – a közlő és a befogadó tudásbázisai közötti aszimmetria. Valmont sokrétegű, médium- és szövegtípus-specifikus, tudatosan mozgósított tudásbázissal rendelkezik, amely retorikai eszközök, elvárások és feltevések gondosan kiválasztott konfigurációját alkalmazza. Tourvelnének ezzel szemben korlátozott tipológiai, centrális és lokális tudásbázisa van, feltevései pedig egy idealizált, őszinte kommunikációs modellhez igazodnak. Ezáltal nemcsak hogy nem dekódolja a szövegben rejlő manipulációs szándékot, hanem saját hiedelmeinek megfelelően érzelmi tartalomként értelmezi azt.

4.2. Valmont vikomt és Tourvelné interpretációs műveletei

A manipuláció hatékonyságát alapvetően befolyásolja, hogy Valmont és Tourvelné eltérő értelmezési folyamatot követ a szövegalkotás- és befogadás során, ami kommunikációs aszimmetriát eredményez közöttük.

Valmont mint közlő – manipulációs szándékának sikere érdekében – tudatosan formálja és irányítja a kommunikáció minden elemét, s a befogadó várható interpretációját és reakcióját előre kalkulálva összetett, többretegű interpretációs műveletet alkalmaz.

Értelmező interpretáció: Valmont levele formai szerveződését és szemantikai felépítését tekintve precízen megkomponált, koherens szöveget alkot. A retorikai alakzatok, mint a *kétségbeesett lélek – tele vagyok pezsű, éltető kedvvel* vagy a *zivatar tombolt – egész bensőm égett olthatatlan tűzzel* típusú ellentétek, valamint a 4.1.-ben tárgyalt szóképek elrendezettsége olyan emelkedett regisztert teremtenek, amelyet Valmont szándéka szerint Tourvelné őszinte szerelmi vallomásnak fog tekinteni. Ugyanakkor a szöveg tökéletesre csiszolt szerkezete és gondosan kiszámított retorikai megkomponáltsága ellentétben áll a szöveg szemantikai síkon zaklatottságot és érzelmi csapongást közvetítő tartalmával. Erre libertinus cinkosa, Merteuil márkiné fel is hívja a vikomt figyelmét:

Aztán van még egy megjegyzésem, amelyre csodálom, hogy ön magától is nem jött rá: a szerelemben semmi sem olyan nehéz, mint azt írni, amit nem érez az ember. Úgy értem, hogy valószínű módon megírni – nem mintha nem ugyanazokat a szavakat használná az ember, de nem ugyanúgy rendezzi, azazhogy: elrendezi – s ez már magában is elég. Olvassa el újra a levelét; olyan rend uralkodik benne, amely minden lépten-nyomon, minden mondatban elárulja önt. Hajlandó vagyok elhinni, hogy az elnöknéje még nincs eléggé kinevelve és nem veszi ezt észre, de mit használ ez? A célt mégsem érheti el. Ez a hibája minden regénynek; a szerző kézzel-lábbal iparkodik, hogy fölhevítse magát, az olvasó pedig hideg marad. (XXXIII. levél, Merteuil marquise Valmont vicomte-hoz, Benedek Marcell fordítása)

Procedurális interpretáció: Valmont tudatosan kalkulál azzal, hogy a levele milyen pszichológiai hatásokat indít el a címzettben. A szerelmi vallomás, az áldozatiság hangsúlyozása olyan tartalmi elemek, amelyek aktiválják Tourvelné vallásos és morális tudásbázisait: érzelmi azonosulást hivatottak kiváltani. Valmont a saját testi-lelki állapotának drámai ábrázolását oksági és időbeli kapcsolatrendszerbe helyezi: szerelme olyan elemi erő, amely nemcsak őt emészt, de az egész világot átformálja (zivatar tombol, a levegő gyönyörtől illatozik, az asztal oltárrá változik). Az érzelmi fokozódás oksági lánc így épül fel: Tourvelné ridegsége kétségbeesést vált ki benne → a kétségbeesés a szerelem erejét hívja

elő → a szerelem mámorral tölti el Valmont-t → ennek következménye az eksztatikus levélírási élmény. Az érzelmek oksági sorba rendezése a szöveg szerelmi vallomásként való elfogadását szolgálja.

Argumentatív interpretáció: A levél közvetlen logikai érvelést nem tartalmaz, azonban implicit következtetési láncolat érzékelhető, amelynek kiindulópontja a szenvedés: ha ő (Valmont) ennyit szenved, és mégis szeret, akkor érzései őszinték és megváltoztathatatlanok, amit a *síromig szeretem önt* fogadalom záró képként nyomatékosít.

Részlegesen figuratív interpretáció: Valmont levele olyan szöveg, amelyben a szó szerinti és a figuratív jelentések egyidejűleg vannak jelen. A levélírás körülményeinek realisztikus leírása – *asztalom, melyet még senki se használt erre a célra* – egyértelműen utalhat egy konkrét bútordarabra, amelyet a szöveg retorikailag *szerelmi oltárrá* emel. Ugyanakkor a levélírás valós körülményeinek a metaforikus olvasat felel meg: Valmont a levelet egy szeretője hátán írja, vagyis az „asztal” ebben az esetben a női test. Így a szerelmi oltár metaforája egyszerre emelkedett stílusú romantikus vallomás és libertinus erotikus cinizmus. A szó szerinti és átvitt értelem közötti billegés a szöveg kettős beszédének alapja.

Valmont tehát összetett, többretegű interpretációs stratégiát követ, amely során végig szem előtt tartja a címzett feltételezett tudását, hiedelmeit, feltevéseit és elvárásait.

Tourvelné – a levelezés alapján rekonstruálható – befogadói pozíciójában feltehetőleg érzelmileg erősen telített helyzetben olvassa Valmont levelét, ami meghatározza értelmezési műveleteit.

Spontán interpretáció: A regény szövegvilágának eseményeit és végül Tourvelné sikeres elcsábítását tekintve valószínűsíthető, hogy a levél olvasásakor nem elemző, hanem intuitív módon közelít a szöveghez. A patetikus hangnem és a túlfűtött szerelmi megfogalmazás olyan érzelmi impulzusokat közvetít, amelyek közvetlen emocionális hatást gyakorolnak rá. Ebben a spontán interpretációs folyamatban a befogadó nem keres mögöttes jelentést, Valmont levelét a kontextusnak megfelelően szerelmi vallomásnak tekinti.

Elsőfokú és részlegesen figuratív interpretáció: Tourvelné alapvetően szó szerinti jelentéseket társít a levél állításaihoz (*az éjszaka zivatar tombolt; még sosem élveztem ennyire a levélírást; tele vagyok pezsgő, éltető kedvvel; asztalom – melyet még senki se használt erre a célra* [értsd: szerelmi vallomás írására]), és csak részlegesen érzékeli a szöveg figuratív elemeit. Mivel lokális tudásbázisa nem terjed ki a levél megírásának körülményeire – vagyis Valmont szeretőjével töltött éjszakájára –, nem tudja dekódolni a vikomt kettős beszédét: a metaforákat – mint a *szerelem árja*, *az érzelmek máмора orvosság* vagy *az asztalom szerelmi oltárrá változik* – Valmont szerelmének őszinte, képi kifejezéseként értelmezi. Korlátozott kontextuális tudásából fakadóan a manipuláció rejtve marad számára.

Az alábbi, 2. táblázat Valmont vikomt és Tourvelné eltérő interpretációs műveleteinek összehasonlítását mutatja be. Míg Valmont közlőként sokrétegű tudásbázisra alapozva tudatosan irányítja saját értelmezési folyamatát, és előre kalkulál a befogadó várható értelmezésével is, addig Tourvelné befogadóként korlátozott tudásbázison alapuló intuitív, többnyire szó szerinti interpretációs műveletet alkalmaz, ami lehetővé teszi a manipuláció hatékony érvényesülését.

Valmont	Tourvelné
	spontán interpretáció
értelmező interpretáció	
procedurális interpretáció	
argumentatív interpretáció (implicit módon)	
	elsőfokú interpretáció
részlegesen figuratív interpretáció	részlegesen figuratív interpretáció

2. táblázat: Valmont és Tourvelné interpretációs műveletei

5. Összegzés

A tanulmány célkitűzéséhez igazodva két különböző szövegtípus – La Fontaine fabulája és Laclos levélregényrészlete – elemzésén keresztül vizsgáltam a sikeres manipuláció folyamatát Petőfi S. János tudásbázis- és interpretáció-tipológiájára támaszkodva. Az elemzések révén láthatóvá vált, hogy a manipuláció akkor működőképes, ha a közlő és a befogadó nem azonos mentális háttérrel, tudáskészlettel és értelmezési stratégiákkal vesz részt az interakcióban. A közlő oldaláról feltárt interpretációs műveletek – különösen a procedurális és az argumentatív típusok – megmutatták, hogyan képes a manipulátor nemcsak a saját szövegalkotását kontrollálni, hanem előre kalkulálni a befogadó várható értelmezési lépéseivel is.

Az elemzés egyik fontos eredménye, hogy Petőfi S. modellje nemcsak a befogadói, hanem a közlői értelmezési folyamatok vizsgálatára is alkalmasnak bizonyult. A két példaszöveg alapján jól látható, hogy a manipuláció sikere döntően a felek tudásbázisai közötti aszimmetrián és az ebből fakadó eltérő interpretációs folyamatokon alapul. A modell hatékony eszközként szolgál a manipuláció kommunikációs működésének feltárására, mivel egységes elméleti keretbe helyezi a közlő és a befogadó mentális műveleteinek összevetését.

Irodalomjegyzék

- Árvay A. 2003. A manipuláció és meggyőzés pragmatikája a magyar reklámszövegekben. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* 20, 11–35.
- Bárházi E. 2008. Manipuláció, valamint manipulációra alkalmas nyelvhasználati eszközök a sajtóreklámokban. In: *Magyar Nyelv* 104/4, 443–463.

- Breton, Ph. (2000). *A manipulált beszéd*. (Ford. Láng J. Júlia.) Budapest: Helikon.
- Dobi E. 2021. *A szemiotikai textológia hozadéka a szövegek jelentésreprezentációjában*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Dobi E.–Nagy A. 2024. Cím és szöveg kapcsolata az internetes sajtóban. Kattintásvadászlat. In: *Magyar Nyelvjárások* 62, 95–131.
- ÉrtSz. *A magyar nyelv értelmező szótára*. Online változat.
<https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-a-magyar-nyelv-ertelmezo-szotara-1BE8B/>
- Grice, H. P. 1997. A társalgás logikája. In: Pléh Cs.–Terestyéni T.–Síklaki I. (szerk.): *Nyelv – kommunikáció – cselekvés*. Budapest: Osiris Kiadó, 213–227.
- Örkény I. 2007. Utószó. In: Choderlos de Laclos: *Veszedelemes viszonyok*. Budapest: Magvető, 481–489.
- Petőfi S. J. 1997. *Officina Textologica 1. Egy poliglott szövegnyelvészeti-szöveg-tani kutatóprogram*. Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó.
- Petőfi S. J. 2004. *A szöveg mint komplex jel. Bevezetés a szemiotikai textológiai szöveg szemléletbe*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Skrobák E. 2023. A százarcú hazugság. A hazugság magyar nyelvi képe a testessültség szempontjából. In: *Magyar Nyelvőr* 147, 333–354.

Források

- Choderlos de Laclos, Pierre 2007. *Veszedelemes viszonyok*. (Ford. Örkény István.) Budapest: Magvető.
- Choderlos de Laclos, Pierre 1921. *Veszedelemes viszonyok*. (Ford. Benedek Marcell.) Budapest: Genius Kiadás.
- de La Fontaine, Jean 1916. A holló és a róka. (Ford. Kosztolányi Dezső.) In: *Nyugat* 23, 1916. URL: <https://epa.oszk.hu/00000/00022/00211/06439.htm>

Knowledge Asymmetry and Interpretative Differences in Manipulative Communication: An Analysis of Sender and Receiver Strategies through Literary Examples

This study offers a semiotic textological analysis of manipulative communication based on János S. Petőfi's theory of interpretation types and typology of knowledge bases. By examining two literary texts – a letter from Laclos' *Dangerous Liaisons* and La Fontaine's fable *The Crow and the Fox* – the paper explores how manipulation operates through the differing knowledge bases and interpretative strategies of sender and receiver. The aim is to uncover the semiotic mechanisms underlying successful manipulation and to demonstrate how effective influence is rooted in divergent interpretative processes resulting from knowledge asymmetry.